

UOT 159.9

Yeganə Baxış qızı Əskərova
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi
<https://orcid.org/0009-0002-0590-9630>

İNTELLEKT ANLAYIŞI VƏ ONUN PSIXOLOJİ MAHIYYƏTİ

Егяна Бахыш гызы Аскерова,
доктор философии по психологии,
старший преподаватель
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ПОНЯТИЕ ИНТЕЛЛЕКТ И ЕГО ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СУТЬ

Yegana Bakhish Askarova
doctor of philosophy in psychology
head teacher at Azerbaijan State Pedagogical University

THE CONCEPT OF INTELLIGENCE AND ITS PSYCHOLOGICAL ESSENCE

Xülasə. EQ bir insanın qabiliyyətlərini və iş göstəricilərini özündə əks etdirən fəallıq və ya intizam meyli, sonradan qazanılan xüsusiyyət deyil. Eyni zamanda, EQ şəxsiyyət ilə də bağlı deyildir. Bir insanın şəxsiyyətini nəzərdən keçirdiyimiz vaxt bu adamın utancaq, düşüncəli, üzüyola, zarafatçı ya da əsəbi kimi bəzi xüsusiyyətlərini müəyyən edirik. Şəxsiyyət və emosional intellekt anlayışı bəzən bir-birilə qarışdırılsa da, qeyd etməliyik ki, onlar arasında çox böyük fərq var. Məqalədə bu fərqlər çox anlaşıqlı və əsaslı şəkildə araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *intellekt, mücərrəd təfəkkür, bacarıq, bilik, bacarıq, ağıl, hiss, istedad*

Резюме. Эмоциональный интеллект – это проактивный или дисциплинированный характер, отражающий способности и результаты человека, а не приобретенная черта. В то же время Эмоциональный интеллект не имеет отношения к личности. Когда мы рассматриваем личность человека, мы определяем некоторые особенности этого человека, такие как застенчивость, задумчивость, капризность, чувство юмора или нервозность. Хотя понятия личности и эмоционального интеллекта иногда путают, мы должны отметить, что между ними есть огромная разница. В статье эти различия были очень четко и подробно исследованы.

Ключевые слова: *интеллект, абстрактное мышление, умение, знание, способность, разум, чувство, одаренность*

Summary. Emotional intelligence is not a tendency to be active or disciplined, which reflects a person's abilities and performance. At the same time, EQ is not related to personality. When we examine a person's personality, we identify some of the characteristics of that person, such as shyness, thoughtfulness, facial expressions, jokes, or nervousness. Although the concepts of personality and emotional intelligence are sometimes confused, it should be noted that there is a big difference between them. The article examined these differences in a very clear and thorough manner.

Key words: *intellect, abstract thinking, skill, knowledge, ability, mind, feeling, intellect*

İntellektin nə olduğu və necə müəyyən edilməsi məsələsi uzun müddətdir ki, psixoloqların maraq dairəsini əhatə edir. Mövzu ilə bağlı ədəbiyyatlara nəzər salınanda intellektin bir-bi-

rindən fərqli tərifinə rast gəlinir. İntellekt anlayışı ilk test təcrübəsinin inkişafından bu yana, xüsusi-lə psixologiyada çox vaciblik qazanmasına bax-mayaraq, orta q məxrəcə gəlmiş tək bir intellekt

tərifı mövcud deyildir. Buna səbəb kimi intellektin tək bir qabiliyyətdə özünü göstərməməsi, əksinə, müxtəlif bacarıqlardan ibarət əhatəli bir xüsusiyyət olmasını göstərmək olar [1 s.41].

Cəmiyyətdə bəzi insanların bilikli, müvəfəqıyyətlı görüdüklərinin, fərdi və ictimai həyata uyğunlaşmaqda, xüsusilə ünsiyyətdə çətinlik çəkdiqlərinin, narahat və intizamsız fəaliyyət göstərdiqlərinin şahidi oluruq. Bu halda, xüsusilə insan davranışıyla əlaqədar olan elmlər tərəfindən bəzi məsələləri yenidən nəzərdən keçirmək və tədqiq etmək lazım gəlmişdir. Bununla da insan beyni də yeni tədqiqatların mərkəzi nöqtəsi olmuş və intellekt, insan beyninin fəaliyyəti ilə əlaqədar əldə edilən yeni məlumatların izah edilməsi ilə yenidən qiymətləndirilmişdir. İntellekt tək istiqamətli, sabit, ölçülə birlən və real həyatdan əldə edilmişdir. Veksler intellekti fərdin məqsədli fəaliyyətinin, məntiqi düşüncəsinin və mühitin öhdəsindən gələ bilmək üçün girişdiyi cəhdləri özündə əks etdirən ümumi bir qabiliyyət kimi təyin etmişdir. İlk intellekt testinin müəllifi fransız psixoloq Alfred Binəyə görə, intellekt müəyyən bir məqsədə yönəlmək, məqsədə çatmaq üçün mübarizə aparmaq, uyğunlaşa bilmək və özünə tənqidi yanaşmaqdır. Binə intellekti, yaxşı mühakimə edə bilmə, yaxşı hökm verə bilmə və tənqidi olma kimi də təyin edir [2, s.61].

H. Qardner intellekti bir, ya da birdən çox mədəni mühit daxilində qiymətləndirilən bir problem həll etmə və ya məhsul istehsal etmə bacarığı kimi də təyin edir [3, s.45]. Piaje isə intellekti, ümumi mənada mücərrəd düşünmə, qavrama, problem həll etmə, bildiqlərini yeni məsələlərə tətbiq etmə, fikir irəli sürmə, keçmiş təcrübələrdən əldə olunan məlumatları istifadə etmə kimi zehni bacarıqların cəmi olaraq təyin edir [3, s.47]. Psixoloq Villiam Luis Sternə görə, intellekt, fikirlərini şüuri olaraq yeni bir işə yönləndirə bilmə məsələsində ümumi bir bacarıqdır; həyatın tələb etdiyi yeni məsuliyyət və tələblərə zehni olaraq uyğunlaşa bilməkdir [4, s.41-42]. Edvard Torondayk intellekti real, yaxud da faktlar baxımından yaxşı reaksiya verə bilmə bacarığı kimi təyin edir (4. s.19). İntellekt bir-birindən fərqli sahələrə yayılan beyin gücünün həcmi, bu həcmın məhsuldar istifadə edilə bilməsi, bu istifadənin tarazlığı kimi təyin olunan birgə fəaliyyətdir [2, s.21]. İntellekt, dünyanın bizdən gözlə-

diklərinə ən yaxşı uyğunlaşa bilmə qabiliyyətidir. [5, s.14]. Geniş mənada intellekt, ümumi bir zəhn gücü olaraq təyin edilə bilər [7, s.34]. Təriflərdən də görüldüyü kimi, intellekt özündə bir çox zehni işləri ehtiva edir. Dolayısı ilə də eyni intellekt səviyyəsində olan insanlarda bu funksiyaların müxtəlif olması nəticəsində müxtəlif şəxsiyyət quruluşları, davranış tərzləri, uyğunlaşma və həll yolu görünə bilər.

İntellekt məlumat əldə etmə, öyrənmə və problem həll etməyə imkan yaradan şüuri bacarıqlar kompleksi kimi təyin olunur. Ümumi intellekt bir-biri ilə zəncir kimi əlaqəli olan zehni bacarıqlardan ibarət qavrayışı ifadə edir. Bir başqa mənada isə intellekt “fikirlərini şüuri olaraq yeni bir işə istiqamətlənə bilmə bacarığı, həyatın gətirdiyi yeni məsuliyyət və tələblərə zehni olaraq uyğunlaşa bilmə vəziyyətidir”.

Amerika psixoloqu Raymond Kettel C. Spermanın elmi fəaliyyətinin təsiri ilə insan intellektini tədqiq etməyə başladı. O, Spermanın ideyasını davam etdirərək 1960-cı illərdə belə nəticəyə gəldi ki, ümumi intellekt iki faktordan ibarətdir. Bu faktorları Kettel maye və kristallaşmış intellekt adlandırır. Kettelə görə, maye intellekt əvvəlki təcrübələrdən asılı olmadan, obyektlər arasında münasibətləri dərk etmək qabiliyyətidir. Kristallaşmış intellekt isə əvvəllər əldə edilmiş təcrübələrə əsaslanaraq məsələləri həll etmək bacarığıdır. Beləliklə, obyektlər arasında əlaqənin kəşf edilməsi, baş verən hadisələrdə qanunauyğunluğun aşkarlanması, məsələlərin yeni həll yollarının tapılması maye intellektlə əlaqədardır. Əldə edilmiş biliklərin tətbiqi isə kristallaşmış intellekt ilə bağlıdır. Nəzəriyyənin müəllifinin və onun davamçılarının fikrincə, maye intellekt erkən gəncliyə qədər inkişaf edir və sonra onun səviyyəsi enməyə başlayır. Kristallaşmış intellekt isə orta yaşlara qədər artır, bir müddət sabit qalır və tədricən azalmağa başlayır. İntellekt üstündə ən çox tədqiqat aparılan qabiliyyətdir. İntellekt anlayışını izah etməyə yönələn tədqiqatların sayı artmışdır, lakin bununla belə intellektin necə bir qabiliyyət olduğu hələ də müzakirə olunur. Aşağıdakı intellekt nəzəriyyələri vardır:

1. Tək faktor nəzəriyyəsi intellekti ümumi bir qabiliyyət kimi qəbul edənlərin baxışlarına bir faktor nəzəriyyəsi deyilir. Bununla yanaşı, bu fikirdə olan bir çox psixoloq bu ümumi fikri qabiliyyəti bir-birindən fərqli şəkildə təyin etmişlər.

İntellekt testləri sahəsində tanınmış psixoloq Termana görə intellekt, mücərrəd fikirləşmə qabiliyyətidir. Davis intellekti, əldə olunan biliklərdən faydalanaraq problem həll etmə qabiliyyəti kimi izah edir. Ştern isə yeni qarşılaşılan vəziyyətlərin şərtlərini fikirləşmə qabiliyyətindən faydalanaraq qəbul edə bilmə, yeni həyat şərtlərinə uyğunlaşa bilmə gücü kimi təyin olunur.

Bütün bu izahlarda ortaq olan xüsusiyyətlərə görə intellektin fərdin ətrafına təsirli şəkildə adaptasiyasını təmin edən mücərrəd və ümumi qabiliyyət olduğu başa düşülür [5, s.274].

2. Cüt faktor nəzəriyyəsi. Sperman ümumi fikri qabiliyyəti cüt faktor nəzəriyyəsi ilə açıqlamağa çalışmışdır. 1904-cü ildə yazdığı “Ümumi İntellekt” adlı məqaləsində insanın bütün intellektual fəaliyyətində ortaq bir tərəf olduğunu göstərməyə çalışmışdır. Bu nəzəriyyəyə görə intellektual güc bir ümumi qabiliyyət ilə bir çox xüsusi qabiliyyətlərdən meydana gəlmişdir. Ona görə insan nə qədər ağıllı olsa, bir vəziyyətdə o qədər çox münasibət qurar və qarışıq bir problemi ən kəsə yolla həll edər [5, s.275].

3. Çox faktor nəzəriyyəsi. İntellekti çox faktor nəzəriyyəsi ilə izah edən alimlərdən Torndayk, Turston və Gilfordu göstərmək olar. Bu psixoloqlara görə, gündəlik davranışlarımızı nizamlayan fikri gizli güc bir tək ümumi qabiliyyət olmaqdan çox bir çox xüsusi qabiliyyətlərin bir yerə toplanmasından meydana gəlmişdir [5, s.277].

4. Piajenin intellekt nəzəriyyəsi. Jan Piaje intellektin istifadə və inkişafını bioloji bir modelle izah edir. Piajeyə görə, zehni quruluş və intellekt yaşla əlaqədar olaraq inkişaf edir və anadan olandan yeniyetməlik dövrünün sonuna kimi bu inkişaf davam edir [1, s.136].

5. Çoxtərəfli intellekt nəzəriyyəsi. Amerika psixoloqu Howard Gardner tərəfindən 1983-cü ildə təklif edilən çoxtərəfli intellekt nəzəriyyəsinə görə, bütün insanlar eyni tipli intellektə malik olmurlar. Hər bir fərd fərqli sahələrdə başqalarından daha üstün intellektə malik ola bilər. Hovard Qardnerin intellektin səkkiz növünü qeyd etmişdir. Beynin iki yarımkürəsinin fərqli sahələri və fərqli fəaliyyətləri nəticəsində əmələ gələn öyrənmənin daha həqiqi və qalıcı olduğuna, buna görə də insan intellektinin IQ-dən daha çox şeylə ifadə edilməsinin lazım olduğunu işarə etmiş və beləliklə, çoxşaxəli intellekt nəzəriyyəsi meydana gətirmişdir.

Qardner cəmiyyəti çoxlu intellekt qavrayışıyla tanış edərək intellektin təkistiqamətli olmadığı fikrini irəli sürdü. Çoxlu İntellekt qavrayışı uşaqların intellektinin onların musiqi, incəsənət, riyaziyyat, ədəbiyyat, idman kimi qabiliyyətlərinə görə qruplaşdırılması idi. Yəni Qardnerə görə, bir adamda, məsələn, musiqi intellekti yüksək olduğu halda, digər adamda riyaziyyat, incəsənət intellekti yüksək ola bilər. Qardner ilə başlayan çoxlu intellekt anlayışına emosional intellekt qavrayışı əlavə olundu.

Psixologiya sahəsindəki araşdırmalarda 1980-ci ilə qədər hisslərimizin intellekt üzərindəki təsiri nəzərə alınmırdı. Bunun ən əsas səbəbi bihevizmizmdir. Bu, xüsusilə əsrin ortalarında psixologiyada hökmran olan B.F. Skinnerin bihevizminin əlində idi. Onlara görə, hisslər də daxil olmaqla, insanın bütün daxili dünyası elmin xaricindədir. Qardner 1983-cü ildə nəşr olunan “Frames of Mind” adlı əsəriylə IQ tərzində düşünməyə qarşı mübarizə başlatmışdır. Ona və onun arxasınca gedən tədqiqatçılara görə, tək növ intellekt kimi götürülən IQ testləri bacarıqlı insanın təyin olunmasında kafi deyil. Çünki intellektin çoxnövlü bir quruluşu var. Gardner bunu çoxlu intellekt adlandırır. O, çoxlu intellekt nəzəriyyəsinə səkkiz sahəni aid etmişdir. Normal həyatda bu intellekt növləri bir-biri ilə əlaqədə olduğuna görə onların xüsusiyyətləri ayrılıqda nəzərə çarpmır. Lakin bütün intellekt növlərinin özünə xas quruluşu açıq şəkildə ortaya çıxır. Qardnerin müəyyən etdiyi intellekt növləri bunlardır: kinestetik intellekt, vizual-faza intellekti, musiqi intellekti, verbal-lingvistik intellekt, məntiqi-riyazi intellekt, interpersonal intellekt, interpersonal intellekt, naturalistik intellekt, ekzistensial intellekt, moral intellekt. Açıq-aydın görünür ki, çoxşaxəli intellekt qaydası universal xüsusiyyətlərə malikdir. Bunun səbəbi insan təbiətinin universal olmasıdır. Çoxşaxəli intellekt qaydası nəticəsində IQ testləri müstəqilliyini itirmişdir. Burada tədqiqat mövzusu baxımından əhəmiyyətli bir nöqtəyə diqqət yetirmək lazımdır. Bəzi tədqiqatçılar çoxşaxəli intellekt qaydasının iki sahəsinin “fərdi” və “şəxsiyyətlərarası” intellekt sahələrinin emosional intellekt sahəsi əmələ gətirdiyini qeyd edirlər.

Qardnerin ifadə etdiyi “fərdi” və “şəxsiyyətlərarası” intellekt sahələri, daha sonra

“Emosional intellekt” sahəsi olaraq yenidən formalaşdırılmışdır. Bununla birlikdə, xüsusilə iş həyatı və təhsil sahəsi baxımından da “Emosional intellekt” olaraq müəyyən edilən bacarıqların əhəmiyyətli bir yer tutduğunu söyləmək mümkündür.”

Amerika psixoloqu Robert J. Sternberq üç-tərəfli intellekt nəzəriyyəsini təklif etdi. Sternberqə görə, intellekt üç istiqamətdə inkişaf etməlidir: Analitik – insan aldığı informasiyanı analiz etməyi, müqayisə etməyi, qiymətləndirməyi bacarmalıdır; Kreativ (yaradıcı) insan yeni ideyalar verməyi, problemlərin yeni həllini tapmağı, fərz etməyi, kəşf etməyi bacarmalıdır; Praktik insan nəzəriyyələri tətbiq etməyi, öyrəndiklərindən praktik olaraq istifadə etməyi bilməlidir. Sternberq hesab edir ki, müasir təhsil sistemi insanların ancaq bilikləri yadda saxlamaq və analiz etmək qabiliyyətlərini qiymətləndirir. Bu zaman yaradıcılıq və bilikləri praktikada tətbiq etmək qabiliyyəti diqqətdən kənar qalır. Qardnerin tədqiqatlarında fərdi intellekt çox az tədqiq olunmuşdur. Qardnerin fərdi intellekt tərifində hissələrin roluna və ustalıqla idarə olunmasına yer verilsə də Qardner və iş yoldaşları hissənin intellekt üzərindəki roluna ətraflı şəkildə baxmayıb, hissə haqqındakı biliklər üzərində durmuşlar.

Qardnerin fərdi intellektdəki bilik ünsürləri üzərində dayanması o dövrün psixoloji modelini əks etdirir. Bu əsrin ortalarında akademik psixologiya B.F. Skinnerin formalaşdırdığı biheviyistlərin təsiri altında idi. Skinner ancaq obyektiv olaraq xaricdən görülə bilən davranışların elmi olaraq tədqiq edilə biləcəyi fikrində idi. Biheviyistlər hissələr də daxil olmaqla insanın bütün daxili dünyasını elmdən kənar bir şey kimi qəbul edirdilər. Daha sonra 1960-cı illərin sonlarında ortaya çıxan “elmi inqilab” sayəsində psixologiya elminin tədqiq mərkəzi zehnin məlumatı necə yazıb saxladığını və intellektin təbiətini öyrənməyə yönəlmişdir. Ancaq hissələr hələ də diqqətə alınmırdı. Alimlər arasındakı müstəqil ənənəvi baxışlara görə, intellekt məlumatların hissiz, emosiyasız, məsafəli istifadə olunmasıdır. Bu da emosiyanın intellektə heç bir yerinin olmadığı və yalnız zehni həyatı qarşıdırdığı fikrini meydana gətirirdi.

Alimlərin zehnin məlumatı necə istifadə etdiyinə dair modelləri duyğuların, hissələrin çox vaxt ağıldan üstün gəldiyi qənaətinə gətirir. Be-

lə baxıldıqda elmi model yoxsul bir zehin modelidir. Hissələrin coşqu və təzyiqinin intellektə qatdığı gücü izah edə bilmirlər. Şüuri intellekt konsentrasiya, planlaşdırma, sözlərin ifadəsi, anlama və onu reallıqlara görə nizamlama ilə bağlıdır. Qısacası, IQ insanın fərdi bilik bankıdır. İnsanın hafizəsi, söz xəzinəsi və vizual beyin koordinasiyasıdır. Bu xüsusiyyətlərdən bəziləri müxtəlif məsələlərdə müvəffəqiyyətli olmağı asanlaşdırır, IQ tərəfdarları EQ-nun IQ-nun yerini almaq üçün irəli sürüldüyünü iddia etsələr də, tamamilə yanılırlar. IQ və EQ son dərəcə fərqli bir anlayışdır. Məsələ belədir ki, IQ həyatda müvəffəqiyyəti təmin edən bir vasitə kimi təqdim oluna bilməz. Tədqiqatlar göstərir ki, işdə uğur qazanmaqda IQ 1% ilə 20% arasında olan bir müvəffəqiyyəti təmin edərsə, EQ dərəcəsi yüksək olan insanlarda iş müvəffəqiyyəti 27% ilə 45% arasındadır. Tomas Stenli “Milyoner intellekti” adlı kitabında ABŞ-dakı 733 milyon üzərində aparıldığı anketin nəticəsinə görə müvəffəqiyyətlərinin sirtinin ilk beş amilinin bu amillər olduğunu müəyyən etmişdir: insanlara qarşı düzgün olmaq, intizam, insanlarla yaxşı münasibət, özlərinə dəstək olan fərdlər, çalışqanlıq...

Bütün bu amillər emosional intellekti əks etdirir. Şüuri intellekt (IQ) bu sırada 21-ci yerdədir. Bəzi amilləri çıxanda bu nisbət daha da düşür. Şüuri və emosional intellekt arasındakı ən böyük fərqlərdən biri IQ-nun sərhədlərinin müəyyənliyidir. Fərd 17 yaşında olanda IQ baxımından ən yüksək nöqtədə, gənclik dövründə sabit, yaşlılıq dövründə isə eniş keçir. Buna nəzərən EQ belə kəskin sərhədlərə malik deyil. Kanada və ABŞ-da 4000 insan üzərində aparılan tədqiqatlarda EQ balı 95,3-dən (bu yeniyetməlik dövrünün sonunda rast gəlinən bir dövrədir) 102,7-yə qədər (40 yaşlarında EQ inkişafı sabitləşir) yüksələ bilər. EQ dərəcəsi 50 yaşını keçdikdən sonra 101,5 sərhəddinə qədər çox az miqdarda geriləyər, amma kəskin enişə keçməz. Bu vəziyyət həm kişilər, həm də qadınlara aiddir [8, s.37].

Sosioloqlar təkamülün insan ruhunda duyğuya niyə belə mərkəzi yer verdiyini müzakirə edərkən kritik anlarda ürəyin ağıla qalib gəldiyinə işarə edirlər. Ona görə hissələrimiz təhlükə, acı bir itki, çətinliklərə qarşı bir hədəfə doğru irəliləmə, həyat yoldaşına bağlanma və bir ailə

qurmaq kimi təkcə aqlın öhdəsinə buraxılmaya-
caq vəziyyət və vəzifələrdə yol göstərəndir. Hər
duyğu bizi müxtəlif şəkildə hərəkət etməyə ha-
zırlayır, hər biri insan həyatında təkrarlanan çə-
tinliklərin öhdəsindən gələ biləcək şəkildə bizi
istiqləndirir. Təkamül dövründə hisslər yol
göstərən olsa da sivilisasiyanın gətirdiyi yeni
reallıqlar elə sürətlə inkişaf etdi ki, təkamülün
asta inkişafı buna çata bilmədi.

İnsan iki zəhnə sahibdir; biri fikirləşir, o bi-
ri hiss edir. Bu iki qavrayış tərzini zehni həyatımızı
əmələ gətirmək üçün qarşılıqlı təsir halındadır.
Zehni hisslər insanın idrak fəaliyyəti zamanı baş
verənləri dərk etməklə bağlı yaranır. [6, s.93]

Ağıllı zəhin əslində hamımızın dərk etdiyi
bir qavrayış tərzidir, şüurumuza daha yaxındır,
düşüncəlidir və ölçü əks etdirə bilər. Bununla
yanışı fəvri və güclü, hərdən də məntiqsiz olan
bir qavrayış sistemi də vardır ki, bu da emosio-
nal zehindir. Bu emosional – ağıllı ikiliyin xalq
arasındakı deyimi “qəlb” ilə “baş”dır. Bir şeyin
düzgün olduğunu “qəlbədən” bilmək ağıllı zəhin
ilə fikirləşməkdən fərqli bir inam şəkildir, bir
baxımdan daha dərinədən əmin olmaqdır. Zehnin
ağıllı-emosional tarazlığının müəyyən bir sərhə-
di var, hisslər sıxlaşdıqca emosional zəhin hərə-
kətə keçir və əqli zəhin təsirini itirir [9, s.319].

Biri emosional, biri ağıllı olan bu iki zəhin
əksərən bir uyğunlaşma ilə və fərqli şüur forma-
larını bir-biri ilə əlaqələndirərək həyatda öz yo-
lumuzu tapmağa kömək olur. Ümumilikdə emo-
sional və əqli zəhin eyni tarazlıqdadır. Hiss ağıllı
zehnin işləməsinə kömək edir, əqli zəhin isə
emosional məlumatları formalaşdırır. Ancaq ye-
nə də emosional və əqli zəhin yarı müstəqil ba-
carıqlardır, hər ikisi də, göründüyü kimi, beyin-
dəki fərqli, amma bir-biri ilə əlaqəli sistemlərin
işləməyini əks etdirir. Çox vaxt bu iki zəhin
hiss, fikirlər üçün birlikdə işləyər, fikirlər isə
hisslər üçün əvəz edilməzdir. Ancaq ehtiras bu
tarazlığı sarsıdanda emosional zəhin üstünlük
təşkil edir və əqli zehni səmərəsiz hala gətirir.
Necə olur ki, intellekt səviyyəsi kifayət qədər
yüksək olan birisi axmaq bir hərəkət edir? Ona
görə ki, akademik intellektin emosional həyatla
elə də əlaqəsi yoxdur: aramızdakı ən ağıllı in-
sanlar cilovlaya bilmədikləri ehtirasın, coşqun
impulsun əsiri ola bilər. Yüksək IQ-li insanlar
şəxsi həyatlarını təəccüb ediləcək şəkildə pis
idarə edirlər.

Psixologiyanın açıq sirlərindən biri də IQ-
nün ya da universitetə qəbul imtahanı ballarının
həyatda kimin müvəffəqiyyətli olacağına dair qü-
sursuz bir ehtimal irəli sürə bilməməsidir. Bütöv
bir şəkildə böyük qruplar baxımından IQ və hə-
yat şərtləri arasında bir əlaqə olduğuna əmin ol-
maq olar: çox aşağı IQ-li əksər insanlar fəhlilik
və buna oxşar işlər gördükləri halda, yüksək IQ-
li insanlar pul qazandıqları işlərə (hər zaman ol-
masa da) girişirlər. IQ və emosional intellekt bir-
birinin əleyhinə deyil, bir-birindən ayrı bacarıq-
lardır. Hamıda ağıllı və emosional həssaslıq qarı-
şıqdır. Əslində IQ və emosional intellektin bəzi
tərəfləri arasında, az da olsa, bir əlaqə vardır, an-
caq bu o qədər cüzdür ki, IQ ilə emosional intel-
lektin bir-birindən ayrı faktlar olduğunu açıq-ay-
dın ortaya çıxarır. Hər kəsə məlum olan IQ test-
lərinin əksinə “emosional intellekt səviyyəsi”ni
üzə çıxardan bir dənə də olsun yazılı test yoxdur
və heç bir vaxt da olmaya bilər.

Emosional intellektin hər cür ünsürü haq-
qında çoxlu tədqiqatlar aparılmasına baxmayaraq,
empatiya kimi bəzi bacarıqları sınağa ən yaxşı
yolu insanın həmin işdə göstərdiyi hərəkəti bacarığı
nümunə göstərməkdir; məsələn, bir insanın hisslə-
rini həmin adamın videoya çəkilmiş üz ifadələrindən
oxumaq kimi.. Berkliyə Kaliforniya Univer-
sitetindən psixoloq Cek Blok “Mənliyin dayanıq-
lılığı” deyərək adlandırdığı emosional intellektə çox
oxşayan bir ölçüdə istifadə edərək, nəzəri cəhətdən
iki saf növü qarşılaşdırmışdır: yəni, yüksək
IQ-li insanlarla inkişaf etmiş emosional bacarıqları
olanları qarşılaşdırmışdır. Tapdığı faktlar olduq-
ca aydındır. Saf yüksək IQ tipi (yəni emosional in-
tellektdən ayrı tutulan), adətən, zəhin dünyasında
mütəxəssis, ancaq şəxsi dünyada qeyri-kafi bir in-
tellektin karikaturasıdır. Qrafik qadın və kişilər
arasında azacıq fərqliliklər göstərir.

Yüksək IQ-li kişi, gözlənilmədiyi kimi, geniş
bir intellektual maraq və bacarıqlar seriyasına
sahibdir. Əzmkar, stabil və öz problemlərini
dərd etməyən biridir. Bundan başqa, tənqidçi,
yuxarıdan aşağı baxan, vasvası, hisslərini cilov-
layan, özünə qapalı, məsafəli, emosionallıq ba-
xımından isə laqeyd və soyuqdur. Bunun əksinə,
emosional intellekti yüksək şəxslər sosial cəhətdən
balanslı, ünsiyyətçi, şən, qorxaqlığa və də-
rinədən fikirləşməyə meyilli olmayan biridirlər.
İnsanlara bağlanma, məsuliyyət alma, etikalı ol-
ma xüsusiyyətləri diqqəti cəlb edir.

Münasibətlərində başqalarına qarşı mehribandırlar. Zəngin, amma yerli-yerində bir emosional həyatları var. Özləri, başqaları və yaşadıkları sosial dünyadan razıdırlar. Saf yüksək IQ-li qadınlar intellektlərinə əmindirlər. Fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə edə bilir, intellektual mövzulara dəyər verir və geniş bir intellektual və estetik əlaqələrə sahibdirlər. Bu cür qadınlar, eyni zamanda, özlərini təhlil edə bilən, qayğıya, dərin fikirləşməyə, günahkarlıq hissi keçirməyə meyilli, bundan başqa, qəzəblərini açıq-aydın bürüzə verməkdən qaçan (bunu dolayı yolla edən) insanlardır.

Emosional intellekti yüksək olan qadınlar isə əksinə, səmimi, hisslərini birbaşa ifadə edə bilən, həyatdan bir məna tapan insanlardır. Bundan başqa, kişilər kimi onlar da ünsiyyətçil, şən, hisslərini lazımı tərzdə ifadə edə bilən və stressin öhdəsindən gələ bilən biridirlər. Sosial davranışları yeni insanlarla asanlıqla əlaqə yaratmaqlarını təmin edir. Saf IQ-lü qadınların əksinə, nadir hallarda qayğı ya da günahkarlıq hissi keçirir və dərin fikirlərə dalırlar [1, s.34-82].

Bu portretlər, əlbəttə ki, adi nümunələrdir, hər kəsdə IQ və emosional intellektin fərqli bir qarışığı vardır. Ancaq hər bir ölçünün insana ayrı-ayrı nə kimi xüsusiyyətlər əlavə etdiyini görməyimizi təmin edən bir dünyagörüşü təqdim edirlər. Bir insanda həm şüuri, həm də emosional intellekt olduğu halda bu portretlər üst-üstə düşür. Yenə də insanı insan edən xüsusiyyətlərin çoxu emosional intellektdən irəli gəlir.

Ədəbiyyat:

1. Goleman, D. Duygusal Zeka Neden IQ'dan Daha Önemlidir?. Çeviren: Banu Seçkin Yüksel, İstanbul: Varlık yayınları, 2005. – 283 s.
2. Bacanlı, H. Gelişim ve Öğrenme. – Ankara: Nobel yayınevi, 2001. – 46 s.
3. Gardner, H. Çoklu Zeka Kuramı (Zihin Çerçevesleri), – İstanbul: Hayat yayınları, 2004. – 58 s.
4. Konrad S. Hendl C. Duygularla güçlünmek. – İstanbul: Hayat yayınları, 2005, – 81s.
5. Yaşarsoy Emine. Duygusal Zeka gelişim programının eğitilebilir zihinsel engelli öğrencilerin davranış problemleri üzerindeki etkisinin incelenmesi// nəşr edilməmiş doktorantura dissertasiyası, Çukurova University, Yüksek lisans tezi, Adana, 2006. – 45 s.
6. Əliyev M.S. Psixologiyanın əsasları (sxemlər). – Bakı: ADPU-nun nəşri, 2017.
7. Дэниел Гоулман. Эмоциональный интеллект. – Москва: Сбербанк, 2011.
8. Mayer, J.D. & Coob, C.B. Educational Policy on Emotional Intelligence: Does It Make Sense// Educational Psychology Review, Vol:12, – New York: Dude publishing, 2000, № 2. – pp. 267-298.
9. Salovey, P. and Mayer, J.D. Emotional intelligence Imagination, Cognition, and Personality, 9, – New York: Cambridge University press, 1990. –pp.185-211.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, təkbəşinə IQ insanın həyatda müvəffəqiyyətli olmasını təmin edə bilməz, ancaq hisslərlə əlaqələndirildiyi zaman müvəffəqiyyət əldə edilə bilər. Emosional intellekt IQ-yə alternativ deyil, yalnız bir əlavədir. Həyatda müvəffəqiyyət və xoşbəxtliyə nail olmaq üçün hər iki intellektə də ehtiyac vardır. Emosional intellekt özümüzü və başqalarını anlamaq, motivasiya edə bilmək, bəzi kədərli hadisələr qarşısında soyuqqanlılıq göstərib, məqsədimizə çata bilməyimiz, səy və stabillik göstərə bilməyimiz üçün lazımı bir bacarıqdır.

Problemnin aktuallığı. İntellekt özündə bir çox zehni işləri ehtiva edir. Geniş mənada intellekt, ümumi bir zehin gücü olaraq təyin edilə bilər. Dolayısı ilə də eyni intellekt səviyyəsində olan insanlarda bu funksiyaların müxtəlif olması nəticəsində müxtəlif şəxsiyyət quruluşları, davranış tərzləri, uyğunlaşma və həll yolu görünə bilər. İntellekt və onun pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda qoyuluşu kimi vacib bir mövzuya həsr olunması məqalənin aktuallığını şərtləndirir.

Problemnin elmi yeniliyi. Elmi yenilik onunla bağlıdır ki, intellekt məlumat əldə etmə, öyrənmə və problem həll etməyə imkan yaradan şüuri bacarıqlar kompleksi kimi təyin olunur. Ümumi intellekt bir-biri ilə zəncir kimi əlaqəli olan zehni bacarıqlardan ibarət qavrayışı ifadə edir. İntellekt sosial-psixoloji sistem kimi nəzərdən keçirilir, onun ayrı-ayrı mərhələlərinin səciyyəvi cəhətləri göstərilir və bu istiqamətdə aparılmış müxtəlif tədqiqatların nəticələri təhlil olunur.

Problemnin tətbiqi əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar, eləcə də praktik psixoloqlar yararlanı bilər.

E-mail: y.askerova@inbox.ru

Rəyçilər: psixol.ü.fəls.dok., dos. N.T. Rzayeva,
psixol.ü.fəls.dok., dos. Ü.Ə. Əfəndiyeva

Redaksiyaya daxil olub: 31.03.2023